

Bariéry otcovských tranzícií

Barriers within Fatherhood Transitions

Juraj Potančok

ABSTRACT Men who are becoming fathers go through two main phases: the transition to fatherhood and transition(s) within fatherhood. These transitions can be perceived as changes in the realization of biological and social fatherhood. Both transitions are significant from the perspective of the construction of both a father (paternal) role and a child-focused relationship. This study examines the barriers that may interfere with, slow down, or interrupt these transitions and changes. The analysis focuses on the personal and social character of these transitions and changes. Special attention is directed toward the barriers to transition within fatherhood, as this may significantly impact the lifecycle of a child, the parent and the family.

KEYWORDS father, fatherhood, parenthood barriers

Úvod

Téma otcovstva priniesla v posledných rokoch množstvo štúdií zaoberajúcich sa otcovstvom ako významným fenoménom tak rodinného ako aj mimo-rodinného správania. Sociologický záujem o otcov otvoril dvere pre skúmanie širokej palety problémov a postavil muža do centra pozornosti výskumných otázok týkajúcich sa rodičovských, partnerských a profesionálnych vzťahov v kontexte sociológie rodiny, ako aj iných vedných disciplín. Diskusia, ktorá sa vedie na tému otcovstva, v sebe zahŕňa niekoľko nosných tém. Tie pojednávajú o vzťahu tradičného a moderného chápania otcovskej roly, spoločenských očakávaní, organizácii delby práce v domácnosti či usporiadaní vzťahov a rodičovských zodpovedností po rozpade manželstva, alebo partnerstva, ktorého súčasťou sú spoločné deti (pozri napríklad Arendell 1995; Dowd 2000; Geiger 1996; Marsiglio 1995; LaRossa 1997; Townsend 2002; Hobson 2002; Lubpton a Barclay 1997; Nock 1998; Možný 1983, 1990; Dudová 2008; Smart a Neale 1999).

Záujem o problematiku otca a otcovstva tvorí aj základný rámec predkladanej štúdie. Pohľad na otca je tu prezentovaný ako pohľad dvoch tranzičných procesov vo forme prechodu k otcovstvu a prechodov vnútri otcovstva (Palkovitz a Palm 2009). Stredobodom

výkladu ale nebudú len zmeny samotné, pozornosť sa zameria najmä na bariéry, ktoré bránia mužom v tom, aby mohli dané tranzičné procesy rozvinúť, prípadne čeliť ich možným následkom. Jednotlivé kapitoly pojednajú o význame individuálnych (kapitola 3) a spoločenských (kapitola 4) determinantov brániacich mužom v ceste k otcovstvu, ako aj v adaptácii na nové situácie, ktoré sa môžu vyskytnúť od doby, kedy sa muž stane otcom.

1. Otcovské tranzície

Ak hovoríme o prechode, alebo o tranzícii, väčšinou máme na mysli zmenu z jedného štádia na iné. Tranzitívnosť v sebe zahŕňa istý vývoj, evolúciu, zmenu z jednej formy usporiadania na inú, alebo akceptáciu nových elementov, ktoré menia vnímanie už zažitej sociálnej reality. Tento proces naznačuje vychýlenie z rovnováhy každodennej, opakujúcej sa skúsenosti a snahu o jej opätovné nadobudnutie. K tranzícii v živote jednotlivca alebo spoločnosti môže dôjsť vtedy, keď sa vyskytnú nové výzvy a okolnosti, ktoré významne zasahujú do bežného života (Palkovitz a Palm 2009: 4). V živote jednotlivca môže medzi také okolnosti patriť napríklad ukončenie školy a hľadanie si práce, prepustenie z práce, sobáš, rozchod či rozvod. Do týchto zmien je možné zahrnúť aj vážnu chorobu, sťahovanie sa a vytváranie nového domova a pod. V kontexte otcovstva a rodičovstva je takouto okolnosťou počatie a narodenie dieťaťa.

V sociálnej psychológii, Palkovitz a Palm (2009) ďalej uvádzajú, je tranzícia chápaná ako zmena odohrávajúca sa na troch úrovniach: kognitívnej, afektívnej a behaviorálnej. Ak obrátíme pozornosť na muža, tak počatie dieťaťa môže naštartovať proces uvedomenia si novej situácie a okolnosti (kognitívna úroveň), jej spracovanie a prijatie (afektívna úroveň), a prispôbenie sa cez zvolené stratégie konania (behaviorálna úroveň).¹ Podobný proces prežívajú otcovia aj v neskorších štádiách života dieťaťa, čoho výsledkom môže byť zaznamenanie zmeny v zažitej realite a štruktúre vzťahov rodinného usporiadania. Novonadobudnutá realita je následne spojená so zmenou v rolových očakávaniach tak samotného aktéra, ako aj jeho okolia.

1.1. Prechod k otcovstvu

Prechod k otcovstvu (ako aj prechod k materstvu u ženy) možno všeobecne považovať za významný zlom v živote muža, pretože prináša zmenu vnímania muža a jeho postavenia v spoločnosti. Táto zmena sa prejavuje napríklad v zmene rolových očakávaní zo strany samotného muža-otca, jeho partnerky, narodeného dieťaťa či spoločnosti. Je preto namieste si položiť základnú otázku: kedy sa muž stáva otcom? Ktorý moment/udalosť mení naše vnímanie muža tak, že ho môžeme považovať za otca? Je viacero pohľadov na to, od ktorého

¹ Samozrejme to platí aj pre prípad ženy matky, ktorej sa to tiež týka, a preto by nemala byť z tejto diskusie vynechaná. Zmeny v živote ženy sú umocnené o to viac, že sú prepojené s biologickými predpokladmi materstva (tehotenstvo, kojenie), ktoré muž otec prežíva len sprostredkované cez skúsenosť partnerky. Problematiku tehotenstva napríklad rozviedla Jaroslava Hasmanová Marhánková (2009).

okamihu považujeme mužov za otcov. Z biologického hľadiska by k tomuto označeniu mohlo dôjsť už v momente oplodnenia, čiže biologickej koncepcie. Marsiglio (2004) s istou dávkou vtipu naznačuje, že k tomu môže dôjsť už pri vyslovení vety „*som tehotná*“. Toto zistenie ale nezaručuje, že sa dieťa naozaj narodí, pretože tehotenstvo najmä vo svojej rannej fáze je vystavené veľkému riziku. Moderná medicína v posledných rokoch síce prešla významným rozvojom v zdravotnej starostlivosti o dieťa pred jeho narodením aj tesne po ňom a dokáže diagnostikovať a riešiť možné komplikácie, mieru potratovosti (samovoľnej, alebo umelej) však nie je možné úplne eliminovať.²

Treba zdôrazniť, že biologická informácia, ktorou sa muž podieľa na počatí, nie je jediným aspektom, ktorý je potrebné brať do úvahy pri procese označenia muža za otca ako aj prechodu k otcovstvu. Nakoniec dokazujú to aj rôzne antropologické štúdie (pozri Skupnik 2010). Odlišným aspektom je aspekt sociálny; ide o spôsob, akým muž otec prejavuje svoju prítomnosť v živote dieťaťa. Prítomnosť otca v živote dieťaťa sa môže prejavovať rôznymi formami cez výchovu, hry, vytváranie vzťahu, ale aj bežnú starostlivosť, pocit bezpečia a ochrany či finančné zabezpečenie. Populárny a odborný diskurz v súčasnosti poukazuje na dôležitosť aktívneho zapojenia muža do života dieťaťa a do každodennej starostlivosti cez vzájomnú interakciu a záujem o zdieľanie emócií. Snaží sa o prepojenie na prvý pohľad konfliktných strán, finančného zaopatrenia (*cash*) a starostlivosti (*care*) o dieťa (pozri Hobson a Morgan 2002).

1.2. Prechod vnútri otcovstva

Spôsob, akým sa otec prejavuje v praxi pri výkone otcovstva/otcovskej roly, záleží od spôsobu, akým vníma seba, a od toho, ako je jeho osobná identita prepojená s rodičovstvom, teda či je súčasťou jeho životných záväzkov (Smart a Neale 1999: 51). Otcovstvo nie je možné vnímať ako fenomén, ktorý má statický charakter, ako istú znalosť alebo zručnosť, ktorú sme získali v príprave na otcovstvo. Otcovstvo sa dynamicky vyvíja. Rola otca sa mení nielen z generácie na generáciu, ale aj individuálne v živote jednotlivca. Každý muž-otec vníma nové podnety a mení svoju skúsenosť cez svoju individuálnu životnú trajektóriu, cez trajektóriu života dieťaťa (batola, predškolský vek, školský vek, puberta, dospelosť a pod.) a cez zmenu spoločenských očakávaní a módných trendov vo výchove. Vývoj vnútri otcovskej roly je na rozdiel od prechodu k otcovstvu nekončiaci proces. Prechod k otcovstvu znamená nerevokovateľnú skutočnosť; tým že sa muž stal rodičom a otcom, prijal na seba doživotný záväzok spojený s istými očakávaniami, ktoré sú prítomné, či rolu otca vykonáva alebo nie (Možný 1990). Prechod vnútri otcovstva znamená vývoj sociálneho³ aspektu otcovstva, vývoj vnútri danej roly. Každý muž-otec si tak sám konštruuje (Dudová 2008) vlastnú

² Bližšie k potratovosti v ČR: <<http://www.czso.cz>>

³ Sociálne otcovstvo sa často oddeľuje od biologického a dáva do súvislosti s náhradným alebo nevlastným rodičovstvom. Výkon otcovskej roly inou osobou, ako je biologický rodič, nie je v dnešnej spoločnosti fenomén nový, alebo neštandardný, najmä ak vezmeme do úvahy mieru rozvodovosti a uzatvárania opakovaných manželstiev. Problematiku nevlastných otcov ako samostatný fenomén podrobne popísal cez výsledky výskumu napríklad William Marsiglio vo svojej knihe *Stepdads. Stories of Love, Hope and Repair* (pozri Marsiglio 2004).

trajektóriu otcovskej roly, na základe nových skutočností, ktoré sa pri výkone tejto roly vyskytnú.

Tranzíciám/prechodom vnútri otcovstva podľa Palkovitz a Palm (2009) predchádzajú rôzne spúšťače (*triggers*), ktoré iniciujú zmenu. Podľa autorov existuje päť špecifických spúšťačov: 1) *rozvoj dieťaťa*, ktorý môže byť tak predvídateľný, ako aj neočakávaný, a je úzko prepojený so životnými cyklami dieťaťa; 2) *rodinná kríza*, ktorá sa vyskytuje v rôznych formách od separácie, rozvodu, cez fyzický či mentálny postih rodinného príslušníka, alebo zmenu rozvrhov a príjmu; mení celý systém usporiadania rodiny; 3) *individuálna zmena u otca*, ktorá sa môže prejavovať v podobe zmeny vzdelania, povýšenia v práci, choroby a pod.; 4) *proti-tranzičné zmeny* (*counter transitional changes*), ktoré súvisia so zmenami v životoch blízkych a pôsobia na vzájomný vzťah ako aj zainteresovanosť otca v živote detí a prejavujú sa cez priamu interakciu s nimi; napríklad odsťahovanie dieťaťa z rodinného domu, jeho svadba a pod.; 5) *historické zmeny*, ktoré obsahujú širší spoločenský kontext odohrávajúci sa nad rodinou a rodinu externe ovplyvňuje; takými sú napríklad vojny, ekonomická depresia, nešťastia, bankrot alebo zatvorenie tovární: v tomto bode autori zohľadňujú sociálne, politické ako aj ekonomické zmeny, ktoré pôsobia ako spúšťače tranzície individuálnych trajektórií otcovstva.

Otcovstvo ako osobná skúsenosť jednotlivca sa týka podstatnej časti mužskej dospeljej populácie. Muža môže otcovstvo sprevádzať väčšinu jeho dospelého života, môže ho značne regulovať, alebo ho môže postaviť pred nové skutočnosti, výzvy a očakávania. Otcovstvo môže na muža pôsobiť limitujúco (potreby rodiny kladie pred osobné potreby) ale aj inšpirujúco (vedie k väčším výkonom, napríklad v práci).

V nasledujúcich kapitolách nahliadneme na bariéry, ktoré stoja v ceste otcovských tranzícií. Tieto bariéry budú predstavené v dvoch vzájomne prepojených líniách, na kontínuu od prechodu k otcovstvu k prechodu vnútri otcovstva a na kontínuu od vzniku rodiny až po jej zánik.

2. Bariéry otcovských tranzícií

Predchádzajúci text poukázal na to, že rodičovstvo a otcovstvo je potrebné vnímať ako veľkú zmenu v živote jednotlivca, ktorá spúšťa tranzičné procesy adaptácie na novú realitu. Ich výsledkom je snaha o nadobudnutie rovnováhy (Palkovitz a Palm 2009) z nerovnovážneho stavu, ktorý bol spôsobený zmenou (rodičovstvo) zažitej reality každodennosti, a to cez uvedomenie si danej skutočnosti, prispôsobenie sa a cez nové konanie v nadobudnutej roly rodiča/otca. Uvedomenie a prispôsobenie zároveň upravuje trajektóriu života jednotlivca cez kontext nových individuálnych a spoločenských očakávaní. Činitele, ktoré bránia jednotlivým tranzičným procesom a stoja v ceste tak prechodu k otcovstvu, ako aj vývoju vnútri otcovskej roly, budú ďalej v texte považované za bariéry tranzičných procesov.

2.1. Biologická plodnosť

Kde tie všetky deti sú? pýta sa Ladislav Rabušic (2001) a v knihe s rovnomenným názvom rozoberá vývoj pôrodnosti v sociologickej perspektíve v Českej republike. Zamýšľa sa nad príčinami výrazného poklesu počtu detí a na základe demografických ukazovateľov v Českej republike hľadá odpoveď na otázku, prečo sa rodí čoraz menej detí. Ako uvádza,

plodnosť (fertilita) sa skladá z dvoch rozdielnych zložiek, biologickej a sociálnej (tamtiež). Hoci sa Rabušic zaoberá predovšetkým vplyvom druhej zložky, ktorej význam, ako ukážeme nižšie, je kľúčový aj pre túto štúdiu, je potrebné sa najskôr pristiaviť pri bariérach, ktoré môžu brániť biologickej plodnosti.

Zmena v životnom štýle, v postojoch a očakávaniach má za následok aj posúvanie rozhodnutia počať dieťať a do čoraz vyššieho veku. Tento fenomén súvisí aj s problematikou porúch plodnosti páru. Ukazuje sa, a rastúci počet štúdií venujúcich sa tejto téme to potvrdzuje, že daný problém má aj významné sociologické implikácie (pozri napríklad Hašková 2009; Slepíčková 2009, 2010; Slepíčková a Fučík 2009).

Biologickú neplodnosť ako bariéru otcovskej tranzície možno vnímať cez neplodnosť jeho a neplodnosť jej (Slepíčková 2009). Mužská a ženská neplodnosť spolu súvisia a sú významne prepojené. Na mužskú neplodnosť v posledných rokoch často upozorňuje aj Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) ako na závažný problém. Rast výskytu androgénnych príčin a ich podiel na neplodnosti páru významne zasahuje do procesu prechodu k otcovskej roly. Tento zásah môže byť vnímaný o to problematickejšie, že mužské poruchy plodnosti sa skoro vôbec liečiť nedajú a ich výsledok sa pre muža stáva „obťažne zvrátiteľným verdiktom“ (Slepíčková 2009: 189). Cesta k biologickému otcovstvu ako prejavu reprodukčnej stratégie muža v párovom vzťahu môže byť preto veľmi ťažko priechodná. Potenciálne následky pre muža tak implikujú významnú psychologickú zmenu. Ako uvádza Bourdieu, „[n]edosažiteľný ideál virility⁴ se tím snadno mění v princip nesmírné zranitelnosti“ (2000: 48). Táto zraniteľnosť sa môže prejaviť napríklad v zmene postoja k alternatívnemu riešeniu rodičovstva ako aj zmene vo vyjednávacej pozícii v štruktúre rodiny a párového vzťahu, pričom nie je vylúčená aj absolútna strata tejto pozície.

Výskum v sociálnych vedách, ktorý sa zaoberá problematikou plodnosti, skúma aj postoje a ochotu mužov a žien podieľať sa na riešení neplodnosti páru. Ochota podstúpiť vyšetrenie, prístupnosť formám asistovanej reprodukcie, ako aj samotná hodnota dieťať a boli rozpracované aj v kontexte českej spoločnosti (pozri Hašková 2009, Slepíčková 2009, Slepíčková a Fučík 2009). Sociologická analýza „Rodina, práce a reprodukční strategie v České republice“ (Slepíčková a Fučík 2009) poukázala na závislosť medzi náklonnosťou respondentov k technikám asistovanej reprodukcie a demografickými ukazovateľmi dosiahnutého vzdelania a náboženského vierovyznania.⁵ Stratégie asistovanej reprodukcie na jednej strane dávajú nádej párom, ktoré riešia problém poruchy plodnosti a chcú počať dieťa, na strane druhej však menia tradičné chápanie biologického rodičovstva (materstva ako aj otcovstva). Vplyv a pokrok v medicínskom výskume tak re-definuje vzťahy v rodinnom

⁴ *Virilitu* chápe Bourdieu ako schopnosť sexuálnej a sociálnej reprodukcie (porovnaj Bourdieu 2000: 48).

⁵ Väčšia otvorenosť k týmto stratégiám sa prejavovala u respondentov s vyšším vzdelaním. Autori tiež popísali súvislosť prislusnosti k cirkvi a náboženského vierovyznania s náukou a oficiálnym odmietaním praktík umelého oplodnenia, ktoré pôsobia na formovanie postoja veriacich k týmto stratégiám. Zaujímavou skutočnosťou bolo nepreukázanie súvislosti s vekom. Autori článku ešte poukázali na vzájomnú interakciu medzi partnermi a vplyv na formovanie postoja toho druhého v prospech stratégií asistovanej reprodukcie. Partneri v tejto interakcii pôsobili skôr ako pasívni prijímatelia, než aktívni hráči v partnerskom vyjednávaní (bližšie porovnaj Slepíčková a Fučík 2009).

usporiadaní. „Léčba využívající genetický materiál dárců [...] překrývá a odděluje různé typy rodičovství (biologické, genetické, sociální, substanční), zpochybňuje mužskou a ženskou reprodukční roli a pokrevní podstatu otcovství nebo mateřství nahrazuje smluvním vztahem“ (Slepičková 2009: 178).

Medikalizácia problému má aj širší kontext, akým je kontext partnerského vyjednávania vo vzájomnom vzťahu. Nejedná sa len o samotné podstúpenie techník asistovanej reprodukcie zo strany páru, alebo o zmenu životného štýlu, ktorý môže napomôcť k zvráteniu „diagnózy“ páru, skúmaný kontext sa ďalej zamotáva, keď zohľadníme vplyv tretích strán. Do hry vstupujú lekári, ktorí majú moc regulovať proces liečby cez odporúčania, vyšetrenia ako aj samotnú liečbu, ale aj štát, ktorý reguluje legislatívu asistovanej reprodukcie a určuje financovanie liečby (pozri Slepičková 2009). V neposlednom rade nemožno opomenúť postoj širšieho okolia rodiny, priateľov a známych k asistovanej reprodukcii ako forme riešenia biologickej plodnosti a ich vplyv a podporu takeého riešenia.

2.2. Intimita a intímne rodičovstvo⁶

Schopnosť počať dieťa je len malým čriepkom v oveľa zložitejšej mozaike vzťahov, ktoré pôsobia na reprodukčné správanie jednotlivých členov rodiny. To, akým spôsobom sa muž stavia k rodičovstvu (počatie dieťaťa nevynímajúc), akým spôsobom rodičovskú rolu vykonáva, je dané širokým kontextom rôznych vplyvov. Už som naznačil vyššie, že do hry vstupuje najmä množstvo očakávaní (kultúrnych, spoločenských, individuálnych), ktorých váha a vplyv významne určujú možnosť formovať otcovskú identitu a trajektóriu a sú vo vzťahu s postojmi, presvedčením a konaním muža otca.

Samotné chápanie rodiny, vnímanie jej vnútornej dynamiky a štruktúry, pôsobí na to, ako je diskurz o rodine a v rodine tvorený. Smart a Neale (1999) poukazujú na skutočnosť, že existencia prílišnej diverzity vo vnímaní rodiny vylučuje možnosť hovoriť o rodine ako o homogenizujúcom koncepte. Ako ďalej uvádzajú, súčasné teórie zamerané na rodinu (napríklad teória Giddensa) používajú pojem „rodina“ len veľmi obmedzene. Vychádzajú z konceptu Davida Morgana a jeho pojmu „rodinné praktiky“ (*family practices*), Smart a Neale namiesto o rodine hovoria o súbore vzťahov, ktoré sa menia, pričom dôraz sa kladie na premenlivosť (fluiditu) (1999: 21). Kvalita a hĺbka vzťahu otvára priestor demokratizujúcim tendenciám, ktoré vyzdvihujú nielen „právo na slobodný a rovný rozvoj jednotlivca, ale taktiež konštitučné obmedzenie (rušivej) moci“ (Giddens 1992: 186).

Vyzdvihovanie individuality a nezávislosti jednotlivca v rodine spôsobuje odklon od parsonsovských inštrumentálnych funkcií jednotlivých rol v systéme rodiny. V rodine

6 Problematika intimity vo vzťahu k reprodukcii bola popísaná už v samostatnom monotematickom čísle *Sociálních studií* 4/2009. Za zmienku stojí najmä esej francúzskeho sociológa François de Singly (2009), ktorá prepája intimitu individuálnu a rodinnú s vývojom v chápaní osobného priestoru, ktorý sa podieľa na budovaní osobnej identity. Svoju úvahu rozvíja na príklade vlastníctva vlastnej izby u dospievajúcich detí.

neskorej modernity je základom „čistý vzťah“⁷ (Giddens 1992) založený na intimite. Intimita pre Giddensa znamená prísľub rovnosti a demokracie a je súčasťou toho, čo nazýva „reflexívny projekt seba“ (*the reflexive project of self*) (Giddens 1991, 1992). Intimita sa pri tom netýka len partnerského vzťahu, ale mala by byť súčasťou aj nami sledovaného vzťahu rodič–dieťa. Lynn Jamieson (1998) vníma intimitu cez odkrývanie (*disclosing intimacy*) informácií, ktoré ľudia medzi sebou zdieľajú pri rozhovore, vyjadrovaní názorov a pocitov. Autorka vyjadruje pochybnosť voči Giddensovmu „optimistickému“ nazeraniu rovnosti a demokracie vo vzťahu, pretože rovnosť z pohľadu moci je otázna najmä čo sa týka vzťahu medzi rodičom a nedospelým dieťaťom.

Esther Dermott vo svojej práci *Intimate Fatherhood* (Intímne otcovstvo) upozorňuje, že základný problém pri štúdiu intimity vo vzťahu k otcovstvu nie je to, „či otcovstvo má byť konceptualizované ako forma intimity, ale to, ako je intimita vykonávaná súčasnými otcami“ (2008: 2). Tu sa ale otvára priestor pre vznik bariér otcovských tranzícií. Tie vznikajú z protichodnými očakávaniami od otcov. Už bolo naznačené, že čistý vzťah je vzťahom, ktorý je charakterizovaný intimitou a je vzťahom nestálym a krehkým (Giddens 1992). Intimita definovaná blízkosťou a vzájomným zdieľaním a odkrývaním informácii navyše vyžaduje rovnosť, ale vzťah medzi rodičom a dieťaťom je najmä v detstve a dospievaní vzťahom moci a nadvlády rodičov nad deťmi (Jamieson 1998). Blízkosť, ako upozorňuje Dermott (2008), sa ale pohybuje na tenkom ľade spoločenskej akceptovateľnosti. Muži, tvrdí Dermott, zápasia s bariérou spoločnosti, ktorá na jednej strane vyžaduje budovanie blízkeho vzťahu s dieťaťom, no na strane druhej pozorne sleduje, či vzťah nie je „príliš“ blízky a nepresahuje hranice toho, čo je považované za akceptovateľné.

3. Problematický kontext vzťahov otcovských tranzícií

Otcovia sú pri svojich tranzíciách vystavení nutnosti vyrovnat' sa s viacerými komplikovanými vzťahmi. Tri z nich sa pokúsím priblížiť v tejto kapitole. Zameriam sa na komplikovaný vzťah k živiteľskej roly (*cash*), komplikovaný vzťah k roly opatrovateľa (*care*) a komplikovaný vzťah páru.

3.1. Komplikovaný vzťah ku „cash“

Pri kladení dôrazu na osobnú prítomnosť muža vo výchove a starostlivosti o dieťa, ako aj na snahu vytvárať osobný vzťah k dieťaťu, ktoré možno pozorovať v koncepte *nového otca*,⁸ sa akoby zabúdalo na ekonomickú rolu muža a úlohu platenej práce/zamestnania

⁷ Čistý vzťah sa podľa Giddensa vzťahuje na situáciu, v ktorej jednotlivci vstupujú do sociálneho vzťahu kvôli vzťahu samotnému a kvôli tomu, čo môžu odvodiť z udržiavanej vzájomnej asociácie, a na situáciu, v ktorej je vzťah udržiavaný len dovtedy, pokiaľ poskytuje obojmu partnerom dostatok uspokojenia, aby v ňom pokračovali (Giddens 1992: 58).

⁸ Koncept „nového“ otca sa zameriava na snahu zviditeľniť potrebu prítomnosti otca v rodine a živote detí aj mimo rolu živiteľa. Dôraz sa kladie na aspekt sociálneho otcovstva. „Nové“ otcovstvo sa často kladie do protikladu k „tradičnému“ otcovi (pozri bližšie Potančok 2010).

v jeho živote. Dermott na túto skutočnosť správne poukazuje a upozorňuje, že „je omylom sa domnievať, že intímna a emocionálna sféra pôsobí oddelene od finančnej“ (2008: 25). Rodinná jednotka je, tvrdí Dermott, predovšetkým jednotkou založenou na rozpočte, ktorý počíta tak s istými výdavkami ako aj príjmami. A jedným zo základných kameňov vzťahu medzi rodičom a dieťaťom je práve aj finančné zaopatrenie (Dermott 2008: 26). Koncept nového otca nie je, podľa Dermott, možné vnímať mimo ekonomickú sféru a rolu živateľa.

Dudová (2008), vychádzajúc z výskumu otcovstva po rozvoze v Českej republike, prináša podobný záver. Poukazuje na skutočnosť, že aspekt práce hrá v živote mužov dôležitú úlohu, pretože tvorí významnú súčasť otcovskej identity. Živiteľská rola ako jeden z najvýznamnejších repertoárov budovania otcovskej identity je dodnes vnímaná otcami, ale aj v širšom spoločenskom kontexte, ako samozrejímavá súčasť povinností muža – otca v rodine. Otcovia vnímajú živiteľský repertoár ako neoddeliteľnú súčasť svojho postavenia v štruktúre rodiny. Od živiteľského repertoáru odvíjajú následne ďalšie, ktorými konštruujú a dopĺňajú rolu otca. Princíp „hlavy rodiny“, ktorá sa stará o finančné/ekonomické zabezpečenie jej členov, je u mužov implicitne prítomný, nehľadiac na to, či sa jedná o jediný príjem v domácnosti alebo len súčasť (väčšia/menšia) celkového rodinného rozpočtu. Dudová nevidí tento vzťah komplementárne tak, ako ho vidí Dermott, ale skôr ako vzťah konfliktný. Ako tvrdí, otec môže deťom poskytnúť dva základné zdroje, ktoré sú na sebe vzťahovo závislé, peniaze a čas. V prípade, že dôjde k rastu na strane jedného zdroja, automaticky dochádza k poklesu na strane zdroja druhého (Dudová 2008: 47).

Problematickosť vzťahu ku „cash“ je potom možné vidieť v dvoch rovinách, v prípade prílišnej snahy zapojiť sa do starostlivosti a prílišnej pracovnej exponovanosti. Prvý príklad sa vzťahuje k prípadu stratenej legitimácie (Možný 1983). Podľa Možného má väčšina žien a mužov k radikálnej zmene deľby práce v domácnosti, ktorá vyžaduje vyrovnané rozdelenie povinností, do istej miery ambivalentný postoj. Tento postoj vychádza z tradičného predpokladu rozdelenia sfér, kde domácnosť je doménou ženy. Tá je síce potešená prípadným záujmom muža ju odbremeniť, najmä keď je sama pracovne vyťažená, ale to len do istého bodu, ktorým je snaha muža prevziať rozhodovanie v tejto sfére do vlastných rúk. Možný tvrdí, že ide o fenomén hlboko zakorenený v elementárnych kultúrnych štruktúrach a medzigeneračný posun je v tomto prípade nepatrný (Možný 1983: 23).

Druhý príklad, uvádza Možný, súvisí s problémom pracovne exponovanej rodiny, v ktorej obaja partneri zastávajú dobre platené miesta s možnosťou kariérneho postupu. Snaha o symetrické rozdelenie deľby práce v procese partnerského vyjednávania tak často končí vychýlením tohto zámeru na základe množstva racionálnych ako aj iracionálnych dôvodov. Jedným z dôvodov je ekonomické zabezpečenie domácnosti. Muž tým, že neostáva doma s novonarodeným dieťaťom, neprerušuje svoje angažovanie sa v pracovnom procese a častejšie sa vydáva na cestu kariéry, ktorej venuje podstatne viac času ako žena. Žena naopak tým, že dočasne opúšťa svoje pracovné pozície kvôli materstvu, venuje viac času starostlivosti o dieťa/deti a domácnosť. Pracovne exponovaný muž, na rozdiel od predošlého príkladu, tak zápasí s dilemou medzi kvantitou času venovaného dieťaťu/deťom a jeho kvalitou.

3.2. Komplikovaný vzťah ku „care“

Zmenu vo vnímaní dôležitosti starostlivosti (*care*) spojenú s konceptom nového otca je možné vnímať v spojitosti so zmenou vnímania kvality vzťahu rodiča k dieťaťu/dieťaťom a v spojitosti so zmenou postavenia dieťaťa v súčasnej rodine. K zmene pohľadu na dieťa došlo s jeho presunutím do centra záujmu rodiny, čo následne spôsobilo transformáciu chápania významu slova rodič. Philippe Ariès v tomto kontexte uvádza nový koncept detstva, „v ktorom sa dieťa z dôvodu svojej roztomilosti, jednoduchosti a utešenosti stalo pre dospelého zdrojom rozptýlenia a oddychu“ (Ariès 1962: 128). Navyše, ako poznamenáva François de Singly, prechod od „starej“ rodiny k „modernej“ sa udial cez meniaci sa vzťah s dieťaťom (Singly 1999: 22).

Literatúra venujúca sa konceptu nového otca, ktorý je opatrovnícky (Marsiglio 2004), starostlivý (Gaiger 1996), generatívny (Erikson 2002), no najmä prítomný (Forste, Bartowski a Jackson 2009), vníma otca ako muža, ktorý má pozitívny vzťah ku „care“. Orientácia na blízky, intímny vzťah s dieťaťom v tomto kontexte vytvára dichotomické rozdelenie na „dobrého“ a „zlého“ otca (Furstenberg 1995). Zmena konceptu v podobe odklonu od „poskytovať“ (*provide for them*) a príklonu k „byť prítomný“ (*be there for them*), mení tradičnú predstavu a kultúrne vnímanie otca ako toho, ktorý „vládne svetu“⁹ (Dinnerstein 1999), a usiluje o jeho zapojenie do diania vnútri rodiny. Intimita, zdieľanie a starostlivosť sa v tomto koncepte stávajú základnými znalosťami a schopnosťami, podľa ktorých sa meria moderný muž-otec na škále dobrý – zlý a ktoré ho legitimujú ako vzorový, ideálny príklad otca (Marks a Palkovitz 2007, Marsiglio 1995, Furstenberg 1995).

Muži sa dostávajú do ambivalentnej pozície aspoň z pohľadu tradične vnímanej mužskej roly, pretože tá predpokladá istú odlišnosť od roly ženy-matky, aby sa mohla naplniť komplexitarita rolí (Možný 1990, Šmídová 2002). Podľa Možného dochádza k miešaniu tradičnej a egalitárnej filozofie vo sfére starostlivosti o deti, ktorá sa prejavuje cez „tichý spor o roli otce“¹⁰ (Možný 1983: 103). Dôsledkom ambivalentného postavenia môže byť nejasnosť otcovskej roly (Beck-Gernsheim 2002, Marsiglio 1995, Daly 1995, Hobson a Morgan 2002).

Komplikovaný vzťah ku „care“ je ovplyvnený aj schopnosťou využitia času, ktorý má muž otec k dispozícii na interakciu s dieťaťom. Ako bolo uvedené vyššie, dilema kvantity a kvality pre pracovne exponovaného muža (no nielen pre muža) môže spôsobiť nakumulovanie emocionálnych zážitkov do obmedzeného krátkeho časového výseku dňa (napríklad po pracovnej dobe, počas víkendu). Jeho využitie na vytvorenie blízkeho vzťahu s dieťaťom a budovanie vzájomnej intimity cez zapojenie sa do aktívnej interakcie a výchovy môže byť ovplyvnené vytvorenými bariérami vo vzťahu medzi otcom a dieťaťom (napríklad cez odmietanie tohto vzťahu zo strany dieťaťa, alebo neschopnosti otca tento vzťah nadviazať).

⁹ Dinnerstein (1999) používa metaforu toho, kto „hojdá kolísku“ a „vládne svetu“, na popis delby práce, ktorá je asociovaná s tradičnou rodinou, kde muž reprezentuje prepojenie s vonkajším svetom (vládnutie svetu) a žena reprezentuje vnútorný svet rodiny (hojkanie kolísky).

¹⁰ Tento spor sa prejavuje podľa Možného nasledovne: „[a]čkoli je podľa dôsledne egalitárnej filozofie otec pro dieťať naprosto rovnako dôležitý ako matka a matka očakáva od neho pri výchovnej dôležitosti a v péči o dieťať podíl práce a výkon činností, ktoré byly podle tradiční filozofie neslučitelné s mužstvom, přece jenom na druhé straně usiluje o to, aby i v této sféře (zejména u malých dětí) dominovala“ (Možný 1983: 103).

3.3. Komplikovaný vzťah páru

Sociologická literatúra popisujúca štruktúru vzťahov v rodine poukazuje na to, že vzájomný vzťah otca a detí je často významne závislý od intervencie matky. Matka je vnímaná ako hlavný činiteľ, ktorý sprostredkováva a umožňuje existenciu a pokračovanie tohto vzťahu (Možný 1990, Dudová 2008, Devault a kol. 2008). Súčasná rodina s oboma rodičmi, píše Možný, má „za základ svého pôdorysu vzťah matka dieťa, k nemuž vytváří otec dôležitou, ničmenež až tretiu komponentu, a platí to nejen v raném dětství, ale i v adolescenci, tedy pořád“ (Možný 1990: 107). Nadviazanie rodičovského intímneho vzťahu otca s dieťaťom preto často závisí práve od kvality vzťahu otca s matkou.

Vzťah páru v súčasnej rodine možno vnímať cez proces, ktorý Giddens (1991, 1992) nazval transformáciou intimity (*transformation of intimacy*). Podľa Giddensa preniesla zmena vnímania muža a ženy v partnerskom vzťahu váhu z aspektu reprodukcie na aspekt nazerania párového vzťahu ako vzťahu spolupracovníkov v „spoločnom citovom podniku“ (*joint emotional enterprise*), ktorý je nadradený aj záväzkom rodičov voči deťom (Giddens 1992: 26). Hoci uvedené tvrdenie ide na prvý pohľad proti vnímaniu väzby matka–dieťa ako základnej, toto zdanie sa rozplynie hneď, ako do hry vstúpi Giddensovo vnímanie čistého vzťahu a splyvavej lásky,¹¹ ktoré významne re-definujú partnerské spolunažívanie a stabilitu vzťahu. Muž môže vnímať vzťah medzi matkou a dieťaťom ako ohrozenie prvenstva spoločného citového podniku, ktorý sa snaží vytvárať cez intimitu so svojou partnerkou.¹² Pôsobia tu tak dve sily: strach otca o vzťah s matkou a ochota matky sprostredkovať vzťah medzi otcom a dieťaťom. Čistý vzťah podľa Giddensa vyžaduje od oboch partnerov plnú účasť (emocionálnu a fyzickú), zároveň však v prípade nespokojnosti dáva možnosť sa z tohto vzväzku jednoducho vyviazať.

Vzťah s matkou a jeho komplikovanosť v kontexte rodičovstva a sprostredkovania vzťahu otca s dieťaťom je preto možné najjasnejšie vidieť pri rozpade rodinnej jednotky, ktorej súčasťou sú deti. Celý mikrosvet partnerských interakcií a očakávaní prechádza pri rozpade rodinnej jednotky významnou rekonštrukciou, ktorej úlohou je nielen re-definovanie partnerského vzťahu, ale aj určenie hraníc rodičovských interakcií s dieťaťom/deťmi. Problém pre mužov-otcov nastáva najmä vtedy, ak muž až po rozpade rodinnej jednotky nadobúda Eriksonove štádium generativity¹³ (Chorvát 1999). Inými slovami, problémy spojené s rozpadávajúcim sa vzťahom sú umocnené v prípade, že sa muž-otec začne zaujímať o vytváranie vzťahu s deťmi až po rozpade rodinnej jednotky. Komunikácia s matkou v takom prípade môže nielen napomáhať pri určovaní kvality partnerskej interakcie, ale

¹¹ Splyvavá láska (*confluent love*) je podľa Giddensa (1992) aktívnou a podmienenou láskou, ktorá pozostáva z „na-vždy“, „jeden-jediný“ kvalít romantickej lásky (s. 61). Predpokladá rovnosť prijímania a rozdávania (s. 62). Taktiež predpokladá intímnosť. V prípade, že intímnosť nie je dosiahnutá, tak jednotlivec je pripravený takýto vzťah opustiť (s. 84). Rozchody a rozvody v dnešnej spoločnosti, tvrdí Giddens, sú skôr dôsledkom ako príčinou tejto lásky.

¹² Za upozornenie na tento fakt ďakujem jednému z recenzentov tejto štúdie.

¹³ Erik Erikson (2002) chápe generativitu ako posledné zo siedmich štádií jednotlivca, ktorými počas svojho života prechádza. Toto štádium je charakteristické pro-kreativitou a „potrebou byť potrebný“. Je vyjadrené cez starostlivosť o deti a ich socializáciu. Erikson vníma generativitu ako starostlivosť o druhých, ktorá prispieva k dobru ďalšej generácie.

aj rozsahu rodičovských kontaktov (téma rozvodu a vplyvu na zapojenie otca do výchovy po rozpade manželstva bola rozpracovaná v množstve štúdií, napríklad: Smart a Neale 1999, Arendell 1995, Geiger 1996, Hobson 2002, Lupton a Barclay 1997, Marsiglio 2004, Dudová 2008, Černá 2001).

4. Kontext spoločenských očakávaní

Už bolo naznačené vyššie v texte, že problematika otcovstva je ovplyvnená širším kontextom spoločenských očakávaní, ktorý vytvára a mení obsah jednotlivých sociálnych rol, otcovstvo nevnímajúc. Sociálne prostredie a kontext spoločenských očakávaní kontroluje výkon a rozvoj otcovskej roly a pôsobí na ňu tak mimo ako aj vnútri rodiny. Do hry vstupuje viacero faktorov, ktoré sa nachádzajú na kontinuu od sociálneho postavenia, cez triednu príslušnosť, výšku vzdelania, vierovyznanie, vek, ako aj vplyv médií a verejného diskurzu, sociálneho tlaku komunity či štátu a pod.

4.1. Médiá a uniformizácia otcovstva

Francois de Singly vo svojej práci *Sociologie současné rodiny* píše že, „každá sociálna skupina má svoj typ rodiny“ (Singly 1999: 97). Singlyho pluralita vnímania toho, čo je to rodina, sa podobá Morganovmu vnímaniu rodinných praktík (pozri vyššie). Túto premisu ale možno interpretovať aj na individuálnej úrovni cez tvrdenie, že každá sociálna skupina má svoj typ otcovstva, a teda aj súbor otcovských praktík, ktoré sú špecifické pre danú sociálnu skupinu. Muž, ktorý konštruuje vlastnú rolu otca, tak preberá zároveň aj isté vzorce správania charakteristické pre otcovstvo v sociálnej skupine, z ktorej pochádza.

V dnešnej dobe majú čoraz viac do vývoja na poli otcovských repertoárov čo povedať aj masové médiá, ktorých prítomnosť v každodennosti jednotlivca významne pôsobí na rebríček hodnôt, túžob, ako aj na spôsob správania (McQuail 2007). O vplyve médií nie je potrebné obzvlášť hovoriť, najmä ak si uvedomíme ich prítomnosť v živote jednotlivcov a skupín. Žijeme v spoločnosti, ktorá nás zaplavuje množstvom informácií a ktorá ponúka rady na rôzne aspekty ľudského života. Úloha médií a masovej komunikácie je prítomná aj pri formovaní otcovstva a otcovskej roly vnútri jednotlivých sociálnych skupín. Prezentovanie otcovstva vo filme, seriáloch, tlači, na diskusných fórach a internetových stránkach venovaných partnerským vzťahom, sexu, ale aj spôsobom výchovy a receptom, ako zvládať situácie, do ktorých sa dostáva rodič pri výchove dieťaťa, formujú priamo, alebo sprostredkovane obraz otcovstva. Móda a módné trendy vo výchove a starostlivosti o deti určujú nielen spôsoby výkonu otcovskej roly, ale aj atribúty, na základe ktorých sú muži hodnotení v rámci výkonu svojej otcovskej roly. Móda pôsobí aj na to, ako je vnímaný ideál otca, je významne prítomná pri vytváraní hodnotenia otcovstva na škále dobrý – zlý (Furstenberg 1995).

V súčasnosti je tak možné pozorovať istú snahu o uniformizáciu otcovstva v zmysle vytvorenia jednotnej šablóny ideálneho otcovstva, podľa ktorej sa budú posudzovať individuálne výkony mužov otcov. Tento proces môže mať dve príčiny: pokus eliminovať reziduá tradičného vnímania otcovstva založeného na dominantnom postavení muža v rodine

a pokus presadiť egalitárny model domácnosti založený na rovnom rozdelení práce a povinností v starostlivosti o deti a domácnosť.

Tento trend však môže narážať na praktickú realizáciu v rodine. Nejde pri tom len o odklon od modelu symetrického rozdelenia povinností, spomínaný vyššie (Možný 1983). Významný je aj konflikt medzi hodnotami a vzorcami správania u jednotlivých tried a sociálnych skupín, tj. hodnotami, ktoré jednotlivec získal v procese socializácie, a hodnotami, ktoré sú prezentované médiami. Trend unifomizácie otcovskej roly tak môže byť jedným zo spôsobov objasnenia „neistej“ a „hmlistej“ definície otcovstva, ktorá je prítomná v súčasnom diskurze (Beck-Gernsheim 2002, Marsiglio 1995, Daly 1995, Hobson 2002). Ostáva ale otázne, či nezohľadnenie špecifik závislých na diverzifikovanom sociálnom postavení (Forste, Bartovski a Jackson 2009), vzdelaní či náboženskej príslušnosti nespôsobí skôr nežáujem mužov o otcovstvo.

4.2. Odkladanie a načasovanosť rodičovstva ako sociálny problém

Kontext spoločenských očakávaní je prítomný aj pri načasovaní rodičovstva. Niektoré výskumy (La Rossa 1997, Cabrera a kol. 2000, Devault a kol. 2008) poukazujú na fakt, že obdobie vekovej vyspelosti vstupu do rodičovskej roly výrazne ovplyvňuje aj jej následný vývoj. Na jednej strane možno nájsť súvislosť s bohatosťou životných skúseností a vedomostí; na druhej strane sa objavuje imperatív pripravenosti na vstup do rodičovstva. Trend zvyšovania veku rodičov pri narodení prvého dieťaťa zvyšuje aj šance väčšej pripravenosti rodičov na úlohu otca a matky. Odkladanie plodnosti v dôsledku študijných povinností, budovania kariéry, zážitkovej turistiky, užívania si novej fázy životného cyklu či obdobia, ktoré Možný nazýva „dospelé mláďa“¹⁴, oddiaľuje prechod k otcovstvu a rodičovstvu a niekedy mu aj zabráňuje. Tu je možné sa vrátiť ku sociálnym a kultúrnym faktorom reprodukcie (Rabušic 2001).

Snaha o správnu načasovanosť môže pôsobiť na odloženie reprodukcie do vyššieho veku a prejavuje sa vo forme odkladaného materstva (Bartošová 2009, Tomášek 2006a), a tým pádom aj odkladaného otcovstva. Odkladané rodičovstvo skracaje reprodukčné obdobie a znižuje konečnú plodnosť, čiže počet detí, ktoré sa danému páru reálne narodí. Zároveň zvyšuje riziko, že tento pár zostane bezdetný, pričom ako uvádza Hašková, „...hranice medzi dobrovolnosťou a nedobrovolnosťou je ve vyprávěních bezdětných často tenká, křehká, nejasná a různě překračovaná“ (Hašková 2000: 128).

Seberealizácia a nové životné štýly ako faktory odkladania, oddiaľovania alebo odmietania otcovstva a rodičovstva sa v dnešnej dobe výrazne podpisujú pod pokles plodnosti a pôrodnosti (Rabušic 2001). Rabušic túto zmenu považuje za prirodzený vývoj kultúrnej

¹⁴ „Dospelé mláďa“ definuje Ivo Možný ako obdobie, v ktorom sa nachádzajú mladí ľudia „mezi dvacítkou a třicítkou, kdy jsou už dospělí, ale ještě nemají děti a mohou si užívat“. Toto obdobie dáva do kontrastu s minulosťou, keď mladí muži išli na prezenčnú vojenskú službu, po návrate splodili dieťa so svojou partnerkou, následne sa vzali a založili rodinu. Vek prvoroďičiek v tej dobe bol 21 rokov. Viac s rozhovorom s Ivo Možným v iDnes.cz z 30. 12. 2008 „Naše doba nápadně připomíná chvíle před pádem Říma“ je možné nájsť na: <www.zpravy.idnes.cz>

premeny po roku 1989. Manželstvo a rodičovstvo už nie je univerzálne (Beck 2004) a prestalo byť trajektóriou, ktorá je prirodzeným vyvrcholením vyjednávania na partnerskom trhu. Manželstvo a rodičovstvo sa stalo jednou z volieb (Možný 1990, Beck 2004) z množiny iných životných stratégií, ktoré sú jednotlivcovi ponúkané.

Individualizmus, ktorý prispel k vzniku individualizačného habitu (Tomášek 2006b, Bourdieu 1998), ponúka stratégie odlišné od života v rodine. Zvyšujúci sa počet ľudí, ktorí žijú ako singles alebo oddelene spolu (*living apart together*) a pod., zvyšuje aj počet mužov bez stratégie realizácie otcovstva. Tomášek (2007) v kontexte českej spoločnosti hovorí o „norme praktikovanej bezdetnosti“ mužov a žien, ktorá je jednotlivcom odovzdávaná ako súčasť balíčka príručného vedenia dávno pred dosiahnutím fyzickej dospelosti. Norma praktikovanej bezdetnosti¹⁵ je nielen predmetom teoretického výkladu, ale aj praktického tréningu v rámci povinnej školskej dochádzky. Po dosiahnutí biologickej dospelosti sa stáva dominantou a pravidelne sa opakujúcou životnou skúsenosťou, ktorá sa chápe ako zodpovedné správanie sa jednotlivcov v partnerskom vzťahu. Neprestáva byť prítomná ani neskôr v partnerskom vzťahu po narodení dieťaťa/detí (Tomášek 2007). Navyše muži sú oslobodení od pocitu tlaku veku vo svojom reprodukčnom správaní, tak ako to býva zdôrazňované u žien cez tzv. „tikanie biologických hodín“. V prípade mužov ide o málo pravdepodobný faktor, ktorý by pôsobil pro-reprodukčne. Túžba mať dieťa môže skôr vyrásť zo strachu z osamelosti (Beck 2004) alebo potreby po sebe niečo zanechať, ktorá sa môže objaviť v neskoršom veku.

Odkladanie, respektíve načasovanie rodičovstva, vychádza z kultúrnej zmeny, ktorá zmenila vnímanie hodnoty dieťaťa. Dieťa je chápané ako významná investícia, možno prvok prestíže, cez ktorý sa predlžuje línia rodinnej histórie. Táto investícia má zároveň dlhodobý charakter a je nezvratiteľná, pričom ekonomický úžitok je nahradený emocionálnym naplnením. Preto aj uvažovanie o tom, kedy, koľko a či vôbec mať deti, je prepojené s uvažovaním, či je možné si dieťa finančne dovoliť, či s príchodom dieťaťa nepoklesne nadobudnutý životný štandard a či bude v silách rodičov istý životný štandard odovzdať splodenému potomkovi. Materiálne bariéry rodičovstva čoraz výraznejšie zasahujú pri rozhodovaní sa na ceste k rodičovstvu (Tomášek 2006a). „Příležitosti, které poskytuje život bez dětí, přestávají být postupně v rozhodování o založení rodiny podstatné, nebo se mění na bariéry rodičovství“ (Hašková 2009: 164).

Záver: Kríza rodiny a kríza v párovej rodine

Dôraz na individualizmus ako aj strata univerzálneho charakteru manželstva a rodičovstva zmenili nielen individuálne životné trajektórie v životoch mužov a žien, ale najmä nazeranie na nuklerárnu, párovú rodinu, ktorá je definovaná ako heterosexuálny pár vychovávajúci deti (Smart a Neale 1999). Bezdetnosť sa stáva normou (Tomášek 2007), ktorá stojí v ceste reprodukčných stratégií mužov a žien. Zmeny v reprodukčných stratégiách,

¹⁵ Praktikovanú bezdetnosť možno chápať vo výklade Tomáška ako „zamezení otěhotnění a dětности“ (Tomášek 2007: 128). V jeho výklade „norma dospelosti není svázána s rodičovstvím. [...] Reálná životní praxe, postavená na již zautomatizovaném zabraňování dětности, je převažující normou, ať už mluvíme o bezdětných lidech, nebo o lidech, kterým se již narodilo dítě/děti“ (s. 129).

diverzifikácia foriem spolužitia, zmeny v demografických ukazovateľoch, ktoré oslabujú existenciu párovej rodiny, a dôraz na osobný úspech jednotlivca v rodine i mimo nej sa niektorými autormi reprodukuje aj ako kríza rodiny (Keller 1992, Beck 2004). Ulrich Beck v tomto kontexte uvádza:

Manželství je možné oddělit od sexuality a sexualitu opět od rodičovství, rodičovství se dá znásobit rozvedem a to vše lze vydělit společným nebo odděleným životem a mocnit několika možnými bydlišti a vždy existující možnosti revidovat svá rozhodnutí. (Beck 2004: 190)

„Krízu“ rodiny je tak možné vnímať ako krízu vo vzťahu páru. Jedným z jej najviditeľnejších prejavov je absencia otca, ktorá sa odvíja od krehkosti párových vzťahov. Demografické štatistiky v Českej republike napríklad dlhodobo zaznamenávajú rast rozvodovosti (skoro každé druhé manželstvo v Českej republike končí rozvodom)¹⁶, či rast počtu slobodných matiek vychovávajúcich deti bez otca.¹⁷ Zdá sa, že manželstvo a rodičovstvo prestali byť nerozlučne prepojenými entitami rodinného života a prirodzenou stratégiou dospelosti. Oddelenie reprodukcie, ale aj partnerského spolužitia od tradične chápanej nukleárnej rodiny popri tom, že liberalizovalo trh partnerského vyjednávania (sňatkový trh), uvoľnilo aj väzby rodičovských obligácií. Tým, že je muž vyviazaný z otcovských povinností, akoby strácal aj posledné prepojenie, ktoré by ho mohlo k rodine viazať. Oslabenie neformálnej sociálnej kontroly, ktorá v minulosti sankcionovala muža neplniaceho si svoje rodinné povinnosti, spôsobilo, že muž má k rodine ešte ďalej ako kedykoľvek pred tým.

Sociologicky významným je samotný dôvod rozpadu manželstiev. Zo štatistík vyplýva, že tri štvrtiny prípadov rozchádzajúcich sa párov tak robí z dôvodu rozdielu pováh, názorov a záujmov.¹⁸ Čo konkrétne sa za týmto všeobecným dôvodom skrýva, čísla nešpecifikujú. Je otázne, či zhoda pováh, názorov a záujmov bola na začiatku konštitučným prvkom vzniku vzťahu. Možno predpokladať že áno. V tom prípade je potrebné hľadať latentné štruktúry, ktoré spôsobili zmenu v názore a prehodnotenie týchto konštitučných prvkov. No taktiež všeobecné hodnotenie rozpadu vzťahu môže byť prijateľnejšou alternatívou, ktorú rozchádzajúci sa partneri prezentujú širšiemu okoliu a svojim deťom (v prípade, že deti majú) a kamuflujú tak ukryté traumy, ktoré partnerský vzťah mohol prinášať.

¹⁶ Pre vývoj úhrnnej rozvodovosti pozri stránky Statistického úradu České republiky: <<http://czso.cz/csu>>

¹⁷ Počet detí narodených mimo manželstva v posledných rokoch výrazne stúpol. Slobodné matky, ktoré privádzajú dieťa na svet, tak robia aj napriek všeobecne prijatému mediálnemu diskurzu o „zodpovednom rodičovstve“. Podľa Statistického úradu České republiky ale nie je úplne možné jednoznačne určiť, koľko z nemanželsky narodených detí sa rodí do fungujúcej, hoci neod danej rodiny, a koľko pripadá na matky samo-živiteľky. Nápomocne v tomto prípade môže slúžiť údaj o otcovi, ktorý štatistika sleduje aj u nemanželských detí od roku 2007, pretože je tu predpoklad, že matky, ktoré pri pôrode neuviedli údaj o otcovi dieťaťa, sa budú starať o dieťa samé, čo z údajov z roku 2008 naznačuje, že do neúplnej rodiny sa narodilo každé desiate dieťa. Bližšie pozri *Vývoj obyvateľstva v Českej republike v roce 2008*. Dostupne online na <<http://czso.cz/csu>>

¹⁸ Bližšie k štatistike príčin rozvratu manželstva *Vývoj obyvateľstva České republiky v roce 2008*. Dostupné on-line na <<http://czso.cz/csu>>

Samozrejme otázná je aj váha, ktorá je v rodinnom diskurze prikladaná partnerským vzťahom v manželstve a rodičovstve (viď vyššie, Giddens 1992). Zadné dvierka vyviazania sa z manželstva už nie sú len pootvorené, vedomosť o ich existencii je prítomná už v samotnom začiatku vzťahu a je reprodukováaná v kultúre spoločnosti. Čo sa samozrejme prenáša aj do vzťahu k dieťaťu/detom a do rodičovskej (najmä otcovskej) zodpovednosti; tá je v prípade otcov obmedzená ešte neistotou mužov, že svoje deti budú môcť vychovávať (Možný 2008). Bariéry otcovských tranzícií sú preto zakorenené už v základoch rodiny. To, či sa im podarí vyklíčiť, závisí od neúspechu partnerského vyjednávania, schopnosti čeliť vonkajším tlakom a ochoty podieľať sa na rodičovstve. Problematika bariér otcovských tranzícií tak ostáva výzvou nielen pre výskum, ale aj teoretické ukotvenie otcovstva.

Literatúra

- ARENDELL, Terry. *Fathers & Divorce*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1995. 303 s. ISBN 0803971893.
- ARIES, Philippe. *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Vintage Books, 1962. 447 s. ISBN 0394702867.
- BARTOŠOVÁ, Michaela. Ženy po triticte – príklad špecifických reprodukčných stratégií a jejich zdrojů. *Sociologický časopis AV ČR*, 2009, roč. 45, č. 1, s. 147–176. ISSN 0038-0288.
- BECK, Ulrich. *Riziková spoločnosť: Na ceste k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ISBN 8086429326.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press, 2002. 170 s. ISBN 0745622143.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 8071845183.
- BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 8071847755.
- CABRERA, Natasha J. a kol. Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, 2000, roč. 71, č. 1, s. 127–136.
- ČERNÁ, Marie. *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia, 2001. 114 s. ISBN 8086432114.
- DALY, Kerry J. Reshaping Fatherhood: Finding the Models. In MARSIGLIO, W. (ed.) *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1995. 320 s.
- DERMOTT, Esther. *Intimate Fatherhood. A Sociological Analysis*. London, New York: Routledge, 2008. 170 s. ISBN 9780415422628.
- DEVAULT, Annie a kol. Life Stories of Young Fathers in Contexts of Vulnerability. *Fathering*, 2008, roč. 6, č. 3, s. 226–248. ISSN 1537-6680.
- DINNERSTEIN, Dorothy. *The Mermaid and The Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise*. New York: Other Press, 1999. 295 s. ISBN 1892746255.
- DUDOVÁ, Radka. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. 234 s. ISBN 9788073301361.
- DOWD, Nancy. E. *Redefining Fatherhood*. New York, London: New York University Press, 2000. 292 s. ISBN 9780814719251.
- ERIKSON, Erik. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. 387 s. ISBN 8072033808.
- FORSTE, Renata; BARTKOWSKI, John. P.; JACKSON, Rebecca Allen. Just Be There for Them: Perceptions of Fathering Among Single, Low-Income Men. *Fathering*, 2009, roč. 7, č. 1, s. 49–69. ISSN 1537-6680.

- FURSTENBERG, Frank. F., Jr. *Fathering in the Inner City: Paternal Participation and Public Policy*. In MARSIGLIO, W. (ed.) *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1995. 320 s. ISBN 0-8039-5783-1.
- GEIGER, Brenda. *Fathers as Primary Caregivers*. Westport: Greenwood Press, 1996. 143 s. ISBN 0313299196.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991. 256 s. ISBN 0745609325.
- GIDDENS, Anthony. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1992. 212 s. ISBN 0745610129.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Těhotenství v perspektivě sociálních věd. *Sociální studia*, 2009, roč. 6, č. 4, s. 55–71. ISSN 1214-813X.
- HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 264 s. ISBN 9788074190209.
- HOBSON, Barbara (ed.). *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 328 s. ISBN 0521006120.
- HOBSON, Barbara; MORGAN, David. Introduction. In HOBSON, B. (ed.) *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 1–21. ISBN 0521006120.
- CHORVÁT, Ivan. *Muž – otec v současnej rodine*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 1999. ISBN 8080552711.
- JAMIESON, Lynn. *Intimacy. Personal Relationships in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1998. 209 s. ISBN 0745615740.
- KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. 125 s. ISBN 8090110207.
- LA ROSSA, Ralph. *The Modernization of Fatherhood*. Chicago: The University of Chicago Press, 1997. ISBN 0226469034.
- LUPTON, Deborah; BARCLAY, Lesley. *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London: SAGE Publications, 1997. 176 s. ISBN 076195340X.
- MARKS, Loren, PALKOVITZ, Rob. American Fatherhood Types: The Good, the Bad, and the Unintended. *Fathering*, 2004, roč. 2, č. 2, s. 113–129. ISSN 1537-6680.
- MARSIGLIO, William (ed.). *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*. London: SAGE Publications. 1995. 320 s. ISBN 0-8039-5783-1.
- MARSIGLIO, William. *Stepdads: Stories of Love, Hope, and Repair*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004. 319 s. ISBN 0742526739.
- McQUAIL, Dennis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2007. 447 s. ISBN 9788073673383.
- MOŽNÝ, Ivo. *Declining Fertility in Europe and What Parenthood Means to Czechs*. Brno: Masaryk University, 2008. 132 s. ISBN 9788021045545.
- MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990. 184 s. ISBN 8070290188.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1983. 189 s.
- NOCK, Steven. L. *Marriage in Men's Lives*. Oxford: Oxford University Press, 1998. 165 s. ISBN 0195120566.
- PALKOVITZ, Rob; PALM, Glen. Transitions within Fathering. *Fathering*, 2009, roč. 7, č. 1, s. 3–22. ISSN 1537-6680.
- POTANČOK, Juraj. Zmeny v chápaní úlohy otca v súčasnej rodine: zaostrené na typológiu. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 2010, roč. 42, č. 2, s. 113–133. ISSN 0049-1225. 2010.
- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 8086429016.
- SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 8071782491.

- SINGLY, François de. Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou. *Sociální studia*, 2009, č. 4, s. 13–22. ISSN 1214-813X.
- SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 402 s. ISBN 9788074190193.
- SLEPIČKOVÁ, Lenka. Neplodnost jeho a neplodnost její: Genderové aspekty asistované reprodukce. *Sociologický časopis AV ČR*, 2009, roč. 45, č. 1, s. 177–203. ISSN 0038-0288.
- SLEPIČKOVÁ, Lenka. Couples Undergoing Infertility Treatment in the Czech Republic: Broad Range of Possibilities in a Traditional Milieu. *Social Theory and Health*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 151–174.
- SLEPIČKOVÁ, Lenka; FUČÍK, Petr. Sociální kontext postojů k řešení neplodnosti. *Sociologický časopis AV ČR*, 2009, roč. 45, č. 2, s. 267–290. ISSN 0038-0288.
- SMART, Carol; NEALE, Bren. *Family Fragments?* Malden: Polity Press, 1999. 222 s. ISBN 0745618936.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. Matkové. In MAREŠ, P.; POTOČNÝ, T. (eds.) *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 157–175. ISBN 8086598616.
- TOMÁŠEK, Marcel. Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v České republice. *Sociologický časopis AV ČR*, 2006, roč. 42, č. 1, s. 81–105. ISSN 0038-0288.
- TOMÁŠEK, Marcel. K genderovým zdrojům individualizačního habitu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2006, roč. 7, č. 1, s. 75–81. ISSN 1211-5770.
- TOMÁŠEK, Marcel. Normativní normalizace? *Biograf*, 2007, č. 43–44, s. 121–131. ISSN 1212-0028.
- TOWNSEND, Nicholas W. *The Package Deal: Marriage, Work, and Fatherhood in Men's Lives*. Philadelphia: Temple University Press, 2002. 248 s. ISBN 1566399580.

Autor

Juraj Potančok študoval odbor sociológia na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Od roku 2008 je doktorandským študentom sociológie na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Vo výskume v rámci dizertačnej práce sa zaoberá sociológiou rodiny, konkrétne otcovstvom.

Kontakt: juraj.potancok@gmail.com